

УДК 35.078.3

*ШЛАПАЧЕНКО Володимир Миколайович,
МАКАРЕНКО Віктор Володимирович*

РОЛЬ КОНТРРОЗВІДУВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ЗБЕРЕЖЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ТАЄМНИЦІ

Постановка проблеми. Розвиток та вдосконалення системи заходів організаційно-правового захисту інформації з обмеженим доступом передбачає ґрунтовне дослідження видів діяльності, методів та засобів, що при цьому застосовуються.

На сьогодні не лише у практичних співробітників, але й серед науковців не завжди є чітке розуміння ролі контррозвідувальної діяльності (КРД) у збереженні державної таємниці, її співвідношення з охороною секретної інформації та, виходячи з цього, визначення підрозділів СБ України відповідальних за координацію всього комплексу заходів, спрямованих на охорону та контррозвідувальний захист державної таємниці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить, що питання контррозвідувального захисту державної таємниці у своїх роботах розглядали С. Г. Пупко, О. Б. Розвадовський, І. В. Слюсарчук, М. О. Шилін, В. П. Ярко́вський та інші науковці. Водночас відсутність усталених поглядів з цих питань зумовлює необхідність проведення подальших наукових досліджень.

Метою статті є визначення змісту та ролі КРД в забезпеченні збереження державної таємниці.

Виклад основного матеріалу. Важливою складовою безпеки держави є інформаційна безпека. До того ж, згідно з Конституцією України забезпечення інформаційної безпеки є однією з найважливіших функцій держави – справою всього українського народу.

У чинному законодавстві загроза національній безпеці (особі, суспільству і державі) через посягання на державну таємницю вбачається, як правило, лише в *розголошенні* цієї інформації. Так, саме цей термін застосовується в законах України «Про основи національної безпеки» [1] (ст. 7), «Про державну таємницю» [2] (ст. 1), «Про доступ до публічної інформації» [3] (ст. 6).

Проте, очевидно, що суттєвої шкоди державній безпеці в інформаційній сфері може завдати також *втрата* матеріальних носіїв секретної інформації та *розвідувальна діяльність* спецслужб (яка, відповідно до Закону України «Про основи національної безпеки» (ст. 7), є загрозою у сфері державної безпеки).

Теоретико-методологічні засади забезпечення інформаційної безпеки людини, суспільства, держави

Виходячи з цього, доцільним буде замінити застосований законодавцем термін «розголошення» на «витік», який, до речі, використовувався у Концепції (основах державної політики) національної безпеки України 1997 р., оскільки він, на нашу думку, охоплює всі зазначені загрози.

Отже, основними загрозами збереженню відомостей, що становлять державну таємницю, є можливість їх витоку в результаті: розголошення особами, яким ці відомості були довірені або стали відомі у зв'язку з виконанням службових обов'язків; втрати матеріальних носіїв, що їх містять; розвідувальної діяльності (шпигунства) іноземних спеціальних служб та будь-яких інших неурядових організацій.

Якщо розглядати ці загрози як чинники, що впливають на стан державної безпеки в інформаційній сфері, очевидно, що рівень їх небезпечності є далеко не однаковим.

Сама по собі втрата носія секретної інформації, як матеріальної цінності, навряд чи становитиме загрозу державній безпеці, тому що у більшості випадків ця інформація має здатність до відновлення, а її носії мають дублюючі примірники.

Щодо розголошення секретних відомостей, то своєчасне реагування відповідних державних органів на такі факти, як правило, дозволяє зупинити подальше розповсюдження інформації, максимально локалізувати сферу її обігу та уникнути тяжких наслідків.

Зрозуміло, що втрата матеріальних носіїв, які містять секретні відомості, та їх розголошення, як

різновиди витоку, небезпечні перш за все тим, що важлива інформація, яка назавжди або на певний час виходить з-під контролю держави може стати відомою небажаним адресатам – суб'єктам відповідного рівня – іноземній державі чи організації та бути використана ними у своїх інтересах, що не співпадають з інтересами України, а отже зашкодити їх реалізації. В певних сферах діяльності держави (наприклад, у правоохоронній) такими небажаними адресатами можуть бути й громадяни України з числа злочинців, які протидіють реалізації інтересів держави у цій сфері.

На відміну від лише ймовірної можливості потрапляння відомостей, що становлять державну таємницю, до іноземців (чи інших небажаних респондентів) в результаті їх розголошення або втрати, розвіддіяльність забезпечує вибіркоче, планомерне, а за певних умов – систематичне і гарантоване отримання секретної інформації. Крім того, якщо ефективним застосуванням режимних та профілактичних заходів можна суттєво знизити загрозу витоку згаданих відомостей шляхом втрати та розголошення, то застосування цих заходів як протидії розвідувальній діяльності (шпигунству) дає значно менший ефект і є явно недостатнім.

Відтак можемо констатувати, що розвідувальна діяльність спрямована на отримання відомостей, що становлять державну таємницю, шпигунство – є найбільш небезпечним видом витоку відомостей, що становлять державну таємницю, і являє собою найбільшу загрозу їх збереженню.

Theoretical and methodological basis for ensuring information security of person, society and state

---

Основним завданням держави щодо своєї таємниці є забезпечення її збереження. Враховуючи визначені загрози та їх реальну небезпечність, уповноважені державні органи здійснюють відповідну діяльність з нейтралізації або зменшення цих загроз до допустимого рівня, який би не міг істотно вплинути на стан збереження – тобто призвести до витoku секретної інформації. Діяльність по збереженню державної таємниці складається з охорони державної таємниці та її контррозвідального захисту.

Відповідно до Закону України «Про державну таємницю» (ст. 5) спеціально уповноваженим державним органом у сфері забезпечення охорони державної таємниці є Служба безпеки України, вона ж, згідно із Законом України «Про контррозвідальну діяльність» [4] (ст. 2), є спеціально уповноваженим органом державної влади у сфері контррозвідальної діяльності.

Серед завдань СБ України (див. ст. 2 Закону України «Про Службу безпеки України» [5]) законодавець визначає захист законних інтересів держави та прав громадян від розвідально-підривної діяльності іноземних спеціальних служб, а також забезпечення охорони державної таємниці.

Закон України «Про державну таємницю» (ст. 1) формулює її охорону як «комплекс організаційно-правових, інженерно-технічних, криптографічних та оперативно-розшукових заходів, спрямованих на запобігання розголошенню секретної інформації та втрати її матеріальних носіїв».

Під оперативно-розшуковими заходами у цьому визначені, відповідно до ст. 2 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» [6], розуміється система гласних і негласних, пошукових, розвідувальних і контррозвідувальних заходів, що здійснюються із застосуванням оперативних та оперативно-технічних засобів.

На сьогодні у зв'язку з прийняттям Закону України «Про контррозвідальну діяльність» вона є окремим видом діяльності. Проте, навіть за умов існуючого тлумачення ОРД, заходи охорони державної таємниці спрямовані на запобігання лише *розголошенню* секретної інформації та *втрати* її матеріальних носіїв. Очевидно, що на запобігання та протидію *розвідальній* діяльності спрямована діяльність *контррозвідальна*.

Відповідно до Закону України «Про контррозвідальну діяльність» вона визначається як «спеціальний вид діяльності у сфері забезпечення державної безпеки, яка здійснюється з використанням системи розвідувальних, контррозвідувальних, пошукових, режимних, адміністративно-правових заходів, спрямованих на попередження, своєчасне виявлення і запобігання зовнішнім та внутрішнім загрозам безпеці України, розвідувальним, терористичним та іншим протиправним посяганням спеціальних служб іноземних держав, а також організацій, окремих груп та осіб на інтереси України».

У наведеному визначенні, на наш погляд, функції контррозвідки

Теоретико-методологічні засади забезпечення інформаційної безпеки людини, суспільства, держави

трактуються дещо розширено, оскільки, крім боротьби безпосередньо з розвідувальними посяганнями на державну таємницю, передбачають протидію широкому спектру протиправних посягань терористичних, злочинних та інших організацій та осіб, що, як правило, носять не розвідувальний, а підривний, або ж суто кримінальний характер. Вбачається, що ці функції більш притаманні оперативно-розшуковій діяльності (як діяльності правовій, а не спеціальній), де поряд з іншими можуть бути застосовані й контррозвідувальні методи, – так само як контррозвідка використовує методи інших видів діяльності (найбільш наочно це проглядається в діяльності СБУ по боротьбі з тероризмом та корупцією). Отже, на наше переконання, протидія розвідувальній діяльності є не одним з напрямків, а основною метою та пріоритетним завданням контррозвідувальної діяльності, фактично, її сутністю. Це впливає і з самої назви цієї діяльності. Префікс «контр...» (від Contra (лат.) – проти), вживається для творення слів із значенням «протилежний чомусь», «який протидіє чомусь», виражає протиставлення, протилежність тому, що зазначено у другій частині слова (наприклад, контрреволюція, контрнаступ) [7, с. 883; 8; 9; 10].

У статті 8 Закону України «Про контррозвідувальну діяльність» зазначається, що вона здійснюється гласно і негласно. Виходячи з цього, навіть за умов визначення протидії розвідувальній діяльності одним з декількох напрямків діяльності контррозвідувальної, можна стверд-

жувати, що цей напрямок діяльності, як і решта, теж складається з гласних та негласних заходів.

Гласні контррозвідувальні заходи передбачають використання відкритих (офіційних) форм та методів роботи у сфері забезпечення державної безпеки. До гласних заходів протидії розвідувальній діяльності можна віднести режимні, адміністративно-правові та кримінально-правові. Очевидно, що ці заходи можуть бути складовими організаційно-правових, що згадуються у визначенні охорони державної таємниці. Також на утруднення отримання секретної інформації, передусім спецслужбами іноземних держав, спрямовані й інженерно-технічні та криптографічні заходи.

Негласні контррозвідувальні заходи здійснюються із залученням осіб, які конфіденційно співпрацюють із контррозвідувальними органами і підрозділами, а також із використанням оперативних, оперативно-технічних та спеціальних сил і засобів. Відповідно до визначення КРД до негласних контррозвідувальних заходів відносяться контррозвідувальні та пошукові.

Відтак вбачається, що окремі заходи охорони державної таємниці (наприклад, організаційно-правові та інженерно-технічні) використовуються у гласній контррозвідувальній діяльності для протидії діяльності розвідувальній.

Тому можемо констатувати, що контррозвідувальна діяльність по захисту секретів полягає, з одного боку, у створенні на об'єктах, з урахуванням їх специфіки, надійних

Theoretical and methodological basis for ensuring information security of person, society and state

захисних бар'єрів, а з іншого – у безпосередньому виявленні, попередженні та припиненні конкретних шпигунських акцій.

Таким чином, визначаючи розвідувальну діяльність (шпигунство) як основну загрозу збереженню державної таємниці, діяльність по її протидії (тобто контррозвідувальну) слід розглядати як основну у цій сфері, а заходи по охороні державної таємниці – як її складову.

Сам термін «охорона» передбачає лише ймовірну загрозу і готовність до її відвернення. Відтак охорона організовується завжди від об'єкта – охороняють завжди «щось» (кордон, склад, особу), в нашому випадку – державну таємницю. Натомість «захист» передбачає вже явну загрозу, що реалізується у конкретних проявах. За таких умов «охорона» трансформується у «захист». Відтак ветеранів війни ми називаємо захисниками Вітчизни, а спеціальний костюм для роботи в умовах радіації – захисним, оскільки у цих випадках вже існує реальна загроза. У той же час озброєних людей, що забезпечують збереження майна на підприємстві чи безпеку особи, ми називаємо охоронцями, оскільки існує лише ймовірність проявів загрози. Тому захищають завжди «щось від чогось (когось)», у нашому випадку – секретну інформацію від розвідувальних спрямувань, що здійснюються спецслужбами іноземних держав (організацій) чи окремих особами.

Отже, завданням КРД є активна протидія цій діяльності – контррозвідувальний захист. Також обгрун-

тованим вбачається застосування цього терміна для заходів протидії технічній розвідці – технічний (криптографічний) захист.

У законодавствах деяких держав розвідувальне спрямування до секретної інформації (шпигунство) розглядають як перманентну небезпечну загрозу, тому всі заходи, спрямовані на збереження державної таємниці, вважають її захистом від протиправних посягань. Вочевидь, виходячи саме з таких міркувань, у законі Російської Федерації «Про державну таємницю» серед основних понять застосовуються «система захисту державної таємниці», «засоби захисту інформації» (ст. 2), а захист державної таємниці визнається «видом основної діяльності органу державної влади, підприємства, установи або організації» (ст. 20). Термін «охорона» не вживається в цьому законі взагалі, як і в аналогічних законах Азербайджану, Грузії, Казахстану, Білорусі тощо [11].

Чітке розмежування понять охорони та захисту інформації має відбутися на законодавчому рівні. Тим більше, що з прийняттям законів «Про розвідувальні органи України» та «Про контррозвідувальну діяльність» існує нагальна необхідність в доповненні та зміні окремих позицій законів «Про оперативнорозшукову діяльність», «Про державну таємницю» та «Про Службу безпеки України».

Зрозуміло, що всі заходи та види діяльності по збереженню державної таємниці взаємопов'язані між собою і обумовлені певною оперативною обстановкою та специфікою

Теоретико-методологічні засади забезпечення інформаційної безпеки людини, суспільства, держави

конкретного об'єкта. Причому зв'язок між ними настільки тісний, що зміна одного із заходів викликає зміни в інших, а охорона переходить у захист у разі активізації загроз. Все це, враховуючи їх спрямованість, дозволяє розглядати ці заходи як елементи системи збереження державної таємниці.

Крім того, у ст. 6 закону «Про контррозвідальну діяльність» однією з підстав проведення КРД є «виконання визначених законом завдань щодо контррозвідального захисту органів державної влади, правоохоронних і розвідальних органів, охорони державної таємниці». Вбачається, що слово «охорони» тут зайве, і державну таємницю теж треба визнавати об'єктом контррозвідального захисту, позаяк виконання визначених законом завдань щодо охорони державної таємниці передбачає застосування лише гласних контррозвідальних заходів, спрямованих на уникнення її розголошення та втрати.

Зміст завдань контррозвідальної діяльності у сфері збереження державної таємниці має визначатися передусім спрямуваннями і характером розвідальної (розвідально-підривної) діяльності іноземних спецслужб, її цілями, організацією і тактикою.

Висновки. Таким чином, визначаючи розвідальну діяльність як основну загрозу збереженню державної таємниці, діяльність із протидії їй (тобто контррозвідальну) слід розглядати як основну в цій сфері, а заходи з охорони державної таємниці – як складову цієї діяльності.

Виходячи з цього, координатором у системі забезпечення збереження державної таємниці має виступати основний контррозвідальний підрозділ Служби – Департамент контррозвідки, який би координував цю лінію роботи як у СБ України, так і на рівні інших суб'єктів КРД, яким право проведення цієї діяльності надано відповідно до ст. 5 Закону України «Про контррозвідальну діяльність».

Список використаних джерел

1 Закон України «Про основи національної безпеки України» від 19 березня 2003 р. № 964-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>.

2 Закон України «Про державну таємницю» від 21 січня 1994 р. № 3855-XII у редакції від 19 березня 2004 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>.

3 Закон України «Про доступ до публічної інформації» від 13 січня 2011 р. № 2939-VI // *Голос України*. – 2011. – № 24.

4 Закон України «Про контррозвідальну діяльність» від 26 грудня 2002 р. № 374-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukr-kodeksy.com/pro_kontrozvidalnu_diyalnist.htm.

Theoretical and methodological basis for ensuring information security of person, society and state

---

5 Закон України «Про Службу безпеки України» від 25 березня 1992 р. № 2229-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2229-12/ed20120812>.

6 Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» від 18 лютого 1992 р. № 2135-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2135-12>.

7 Новый тлумачний словник української мови: у 3 т. /укл. : В. В. Яременко, О. М. Сліпушко. – К. : Аконт, 2008. – Т. 1. – 912 с.

8 Словари и энциклопедии / Академик [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dic.academic.ru/searchall>.

[php?SWord=конт&from=xx&to=ru&did=&stypе=](http://www.vseslova.com.ua/word/Контр...%2C_контра...-50365u).

9 Vseslova [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://vseslova.com.ua/word/Контр...%2C_контра...-50365u.

10 Worklib [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.worklib.ru/dic/контр-/>.

11 Оперативно-розшукова діяльність та додержання державної таємниці в країнах СНД : збірник законів про оперативно-розшукову діяльність та державну таємницю / укладачі : Кириченко О. В., Зубач І. М., Новіков О. В., Білий А. В. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 464 с.

Рецензенти:

кандидат юридичних наук, доцент

І. Манжул,

кандидат юридичних наук С. Князєв

Аннотация: В статье рассмотрена роль контрразведывательной деятельности в обеспечении сохранности государственной тайны Украины.

Ключевые слова: контрразведывательная деятельность, государственная тайна, охрана государственной тайны.

Abstract: The article considers the role of counter-intelligence activity in state secrets protection of Ukraine.

Key words: counter-intelligence activities, state secrets, state secrets protection.